ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження та ступінь наукової розробки теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, методологічні й теоретичні засади, розкрито наукову новизну, теоретичну й практичну значущість, обґрунтовано вірогідність одержаних наукових результатів, наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів науково-педагогічного пошуку, охарактеризовано структуру роботи.

У першому розділі – «**Теоретичні засади формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності**» – розкрито сутність і складові культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності, охарактеризовано роль і функції професійної освіти у вирішенні вказаної проблеми.

Зазначено, що формування культури морально-ділових відносин майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності має важливе соціально-економічне, культурологічне та педагогічне значення. Це пов'язано з тим, що утвердження України як незалежної й суверенної держави вимагає від громадян дотримання морально-правових вимог і правил поведінки у професійній діяльності, в економічних відносинах. Розвиток цивілізованих ринкових відносин вимагає відповідних змін як у системі господарювання, так і в практиці морально-ділових відносин господарюючих сторін.

На основі аналізу наукової літератури визначено сутність культури морально-ділових відносин як сукупності духовно-функціональних якостей особистості, що сприяють ефективній організації зовнішньоекономічної діяльності. Наголошено на важливості таких якостей менеджера зовнішньо-економічної діяльності, як моральні ідеали і ціннісні орієнтації, дотримання норм ділової етики, дисциплінованість і моральна стійкість, використання дозволених прийомів у конкурентній боротьбі, справедливий розподіл матеріальних благ та ін. Усі ці якості може бути розвинено у процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності, під час накопичення практичного досвіду роботи, в ході самоаналізу та самооцінки професійної діяльності.

Науково-педагогічний пошук дозволив виділити основні складові культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності. До них віднесено: ціннісну орієнтацію особистості на морально-ділові відносини у процесі зовнішньоекономічної діяльності, усвідомлення сучасних вимог і правил морально-ділових відносин такої діяльності, вияв морально-ділових відносин у процесі зовнішньоекономічної діяльності.

Зазначено, що ціннісна орієнтація менеджера зовнішньоекономічної діяльності передбачає зацікавленість змістом морально-ділових відносин, усвідомлення необхідності дотримання певних вимог у роботі, прагнення до формування особистого іміджу ділової людини, готовність до морального

самовдосконалення, наявність морально-етичної мети та мотивів професійної діяльності.

Не менш суттєвим є розуміння вимог і правил морально-ділових відносин, що передбачає знання основних норм морально-етичної поведінки менеджера у зовнішньоекономічній діяльності, технології підготовки та проведення нарад, офіційних зустрічей, ділових переговорів; уявлення про етичні принципи управлінської зовнішньоекономічної діяльності, норми і правила ефективного професійного спілкування, особливості морально-ділових відносин менеджера із зарубіжними партнерами, форми та методи самовдосконалення з питань культури морально-ділових відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Вияв морально-ділових відносин передбачає оволодіння майбутніми менеджерами зовнішньоекономічної діяльності необхідними вміннями. Це зокрема: здійснення підприємницької діяльності з урахуванням етично-правових норм і принципів; критичне ставлення до власної поведінки та діяльності інших працівників, зарубіжних партнерів з урахуванням морально-етичних вимог; використання найбільш ефективних форм і засобів ділового спілкування під час виконання службових обов'язків; запобігання виникненню і загостренню конфліктів у професійній діяльності.

Одним із важливих чинників формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності є навчально-виховний процес вищої школи. Основна мета його полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу на культурологічну свідомість студентів, у залученні їх до сучасної практики реалізації культури морально-ділових відносин, у забезпеченні необхідними знаннями, уміннями та навичками, у дотриманні морально-етичних норм у процесі професійної діяльності.

За результатами теоретичного аналізу визначено основні функції вищої школи у формуванні культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Серед них виділено системо-утворювальну, інформаційно-дидактичну, організаційно-педагогічну, морально-духовну, креативно-пошукову, психолого-комунікативну функції. Вони передбачають: розкриття сутності, складових та особливостей прояву культури морально-ділових відносин; освоєння необхідних знань морально-ділової культури; використання практичних форм культуротворчого змісту; формування системи морально-духовних цінностей; залучення до збереження, розвитку, збагачення цінностей та традицій у системі морально-ділових відносин; урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів, створення умов для їхнього професійного самовиховання.

У другому розділі – **«Стан та особливості формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності» –** уточнено критерії, показники та експериментально визначено рівні сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх

менеджерів зовнішньоекономічної діяльності, проаналізовано ефективність вирішення означеної проблеми в системі сучасної вищої професійної освіти.

Зазначено, що питання діагностування сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності висвітлено в працях Л. Бурдейної, О. Вишневської, Н. Кожемякіної, Н. Логутіної, Л. Нікіфорової, С. Тарасової, Н. Чабан, В. Черевко та ін. Це дозволило виділити критерії та показники сформованості морально-ділової культури з урахуванням таких параметрів, як комунікативна компетентність менеджера, емоційна культура керівника, готовність майбутніх менеджерів до управлінської діяльності, морально-вольові якості ділової людини та ін.

У дослідженні уточнено критерії та показники, необхідні для визначення рівня сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема наголошено на важливості таких критеріїв, як ціннісна орієнтація на морально-ділові відносини у процесі зовнішньоекономічної діяльності; володіння знаннями щодо зовнішнього прояву, змісту та функцій морально-ділових відносин; дотримання менеджером зовнішньоекономічної діяльності вимог морально-ділових відносин у процесі професійної діяльності.

У ході констатувального експерименту отримано дані, що характеризують сучасний стан сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Високий рівень сформованості зазначеної якості засвідчили 12 % студентів. Характерними ознаками такого рівня є морально-духовна орієнтація у процесі зовнішньо-економічної діяльності, усвідомлення зовнішнього прояву, змісту та найважливіших функцій морально-ділових відносин, прагнення регулярно дотримуватися морально-етичних вимог у процесі професійної діяльності. Показники середнього рівня сформованості зазначеної якості засвідчили 32 % студентів, для яких характерною є комунікативна спрямованість морально-ділових відносин, знання зовнішніх проявів та змісту морально-ділових відносин, епізодичне дотримання чинних вимог морально-ділових відносин. Значна частина студентів (56 %) засвідчила показники низького рівня сформованості культури морально-ділових відносин. У таких студентів домінував прагматичний підхід до сфери економічних відносин, вони мали уявлення переважно про зовнішні прояви морально-ділових відносин, виявляли спонтанний підхід до осмислення та дотримання морально-ділових вимог у професійній сфері.

У процесі дослідження проаналізовано ефективність впливу вищої школи на формування у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності культури морально-ділових відносин. Зазначено, що у процесі професійної підготовки майбутні фахівці з питань зовнішньоекономічної діяльності не отримують необхідних знань у галузі культури морально-ділових відносин,

щодо шляхів запобігання конфліктним ситуаціям, не вміють самостійно вирішувати ці питання. Причинами такого стану є відсутність цілісної програми формування у них морально-ділової культури, фрагментарне ознайомлення майбутніх менеджерів зі змістом морально-ділових відносин, недостатнє оволодіння студентами практичним досвідом ділового спілкування, відсутність навчальної дисципліни з питань культури морально-ділових відносин у менеджерів зовнішньоекономічної діяльності.

У третьому розділі – **«Педагогічні умови формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньо-економічної діяльності» –** обґрунтовано педагогічні умови, необхідні для ефективного вирішення зазначеної проблеми, розкрито зміст, організацію та результати формувального експерименту, розроблено програмно-методичні матеріали та рекомендації, необхідні для використання у навчально-виховному процесі.

У науково-педагогічній літературі питання про умови формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньо-економічної діяльності висвітлено в працях Л. Долинської, В. Зінченко, О. Пономарьова та ін.

Підкреслено важливість системного підходу у розв'язанні основних завдань формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. За результатами аналізу визначено педагогічні умови, необхідні для ефективного вирішення вказаної проблеми (рис. 1).

Програмно-цільове забезпечення формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності передбачає розробку та впровадження орієнтовної програми підготовки майбутніх менеджерів з питань культури морально-ділових відносин, а також підготовку викладачів до реалізації програми.

Орієнтовна програма формування зазначеної культури дозволяє вивчити питання, що стосуються основних складових і функцій морально-ділової культури, посилює роль навчальних дисциплін, які раніше недостатньо висвітлювали ці проблеми, а також залучає нові навчальні предмети для більш ґрунтовного вивчення питань культурологічного змісту підготовки менеджерів зовнішньоекономічної діяльності.

Ознайомлення майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності з різновидами змісту морально-ділових відносин є необхідним для вирішення цієї проблеми. Важливо висвітлити питання, пов'язані з соціальним, професійним, психологічним і культурологічним змістом морально-ділових відносин.

Оволодіння майбутніми менеджерами зовнішньоекономічної діяльності практичними, пізнавальними, комунікативними та креативними способами

морально-ділових відносин допоможе ефективно втілити набуті знання у майбутній професійній діяльності.

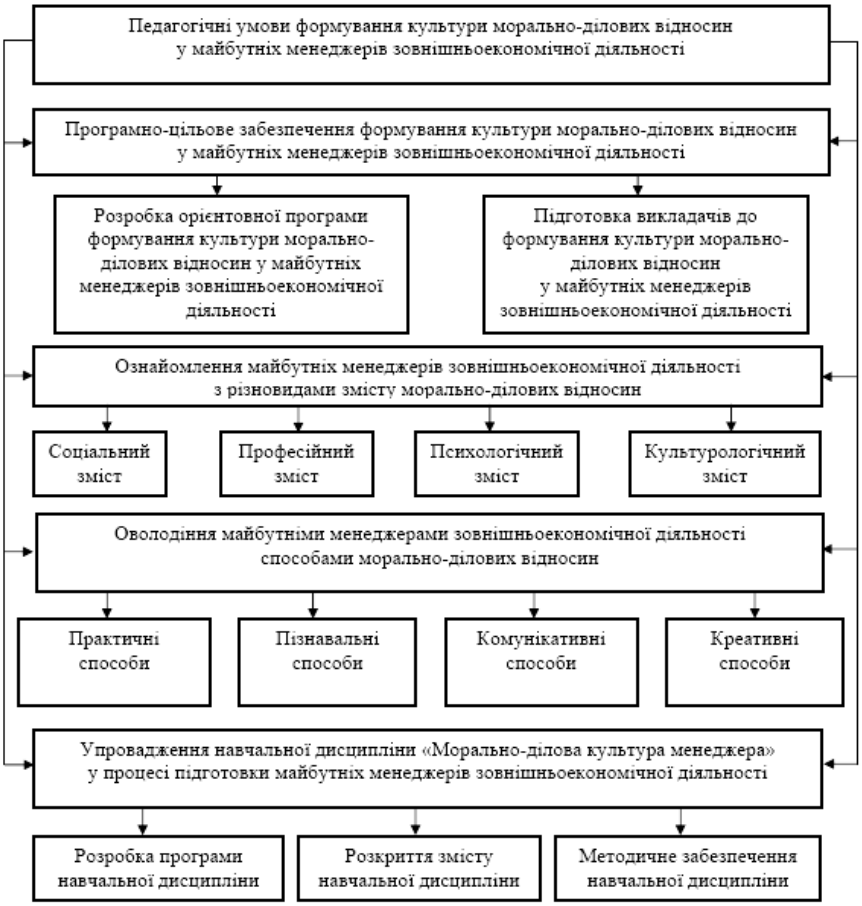

Рис. 1. Педагогічні умови формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності

Упровадження навчальної дисципліни «Морально-ділова культура менеджера» активізує пізнавальну діяльність студентів із зазначеної проблеми; розширює, удосконалює та систематизує знання щодо сутності морально-ділової культури, особливостей її прояву у професійній діяльності, сучасних вимог культури

майбутнього менеджера зовнішньоекономічної діяльності, специфіки ділових відносин з іноземними партнерами та ін.

З метою перевірки ефективності педагогічних умов формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності проведено формувальний експеримент, що здійснювався поетапно. До експериментальної роботи на формувальному етапі залучено 245 студентів I-V курсів факультетів зовнішньоекономічної діяльності, економіки та менеджменту. З урахуванням основних критеріїв та показників визначено рівні сформованості культури морально-ділових відносин у студентів зазначених груп та отримано відповідні дані.

У процесі підготовчого етапу розроблено зміст орієнтовної програми та навчальної дисципліни «Морально-ділова культура менеджера»; виділено контрольну та експериментальну групу студентів, здійснено відповідну підготовку викладачів до реалізації зазначеної програми. Студенти контрольної та експериментальної груп суттєво не відрізнялися за своїми показниками. Більша частина студентів в обох групах (60 % та 62,4 %) мали низький рівень сформованості культури морально-ділових відносин, відповідно 30 % та 27,2 % студентів контрольної та експериментальної груп відповідали середньому рівню сформованості культури. В обох групах виявлено високий рівень лише в незначної кількості майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності (відповідно 10 % та 10,4 %).

Розроблена нами орієнтовна програма має кілька розділів. Виконуючи функцію інтегруючого чинника, вона розрахована на те, що її використовуватимуть викладачі різних дисциплін, які працюють на I-V курсах факультетів зовнішньоекономічної діяльності, економіки та менеджменту. Згідно з вимогами цієї програми внесено пропозиції щодо відповідних змін і доповнень до змісту навчальних дисциплін циклу гуманітарної підготовки (культурологія, основи психології та педагогіки, філософія, іноземна мова за професійним спрямуванням, історія України, соціологія та ін.), циклу дисциплін природничо-наукової та загальноекономічної підготовки (комп'ютерні мережі та телекомунікації, основи економічної теорії та ін.), циклу професійно-орієнтованої підготовки (економіка підприємства, трудове право, управління персоналом, маркетинг, міжнародні економічні відносини та ін.), циклу дисциплін за вибором вищого навчального закладу та за вибором студента (міжнародний менеджмент, міжнародна торгівля, ділова англійська мова, методи прийняття управлінських рішень, комунікаційний менеджмент, основи підприємництва та ін.).

Реалізуючи зазначену програму у процесі формувального експерименту, ми акцентували увагу на таких темах, як менеджмент людських відносин, система моральних установок й ієрархія цінностей народів Сходу, соціологічні дослідження з питань культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності, морально-ділова культура в умовах

сучасних ринкових відносин, вплив політики держави на вимоги до культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності, особистість менеджера у діловому конфлікті, типові етичні помилки менеджера з питань культури організації, проблеми культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності у комунікативному менеджменті, етичні аспекти рекламної діяльності організації та ін., що дозволяє, як підтвердив формувальний експеримент, цілеспрямовано вирішити актуальні проблеми підвищення культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів на системному рівні та підготовки їх до успішної професійної діяльності.

Конкретизація змісту орієнтовної програми підготовки майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності щодо формування культури морально-ділових відносин визначає широкий спектр питань і в позааудиторній діяльності. Серед різноманіття проведення виховних заходів було запропоновано такі: прес-конференції, форуми та зустрічі «За круглим столом», тематичні зустрічі з провідними діячами бізнесу, економіки, засідання студентських клубів («Шлях до успіху», «Етикет», «Дискусійний»), тематичні вечори, кураторські виховні години, індивідуальні бесіди, консультації, диспути, конкурси, вікторини, конференції. До тематики виховних заходів віднесено такі питання: імідж ділової людини в Україні та у зарубіжних країнах, вплив політичної ситуації в Україні на культуру компанії, вічні цінності компанії сьогодні, етичні діалоги із зарубіжними партнерами, особливості національних зразків моральності, мистецтво гарного ділового одягу, портрет мого колективу, толерантність у відносинах менеджера – крок до свободи, культура ділової дискусії, проблема конфліктів у професійній діяльності менеджера та шляхи їх вирішення, еталон добрих справ менеджера, кращий бізнес-проект на розробку системи культурних традицій компанії, духовні потреби та ідеали мого «Я» та інші.

На підготовчому етапі формувального експерименту було проведено методичні семінари для викладачів, на яких розглянуто питання удосконалення змісту та шляхів формування морально-ділової культури у майбутніх менеджерів, а також обговорено запропоновані педагогічні умови з метою успішного вирішення цієї проблеми. Учасників семінарів ознайомлено з програмою формувального експерименту, надано відповіді щодо інформаційного та організаційного забезпечення процесу формування морально-ділової культури майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності.

Організовані методичні семінари охоплювали такі теми: підготовка майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності до культуротворчої діяльності як один із важливих напрямків функціонування вищої професійної школи; поняття культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньо-економічної діяльності; мета, головні завдання та функції вищого навчального закладу в формуванні культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності; зміст орієнтовної програми формування культури морально-ділових відносин у майбутніх

менеджерів і навчальної дисципліни «Морально-ділова культура менеджера» у процесі професійної підготовки; зміст самоосвіти майбутнього менеджера з питань культури морально-ділових відносин. Запропоновані викладачам вищих навчальних закладів та учасникам формувального експерименту теми для обговорення на методичних семінарах викликали інтерес до зазначеної проблеми, підтвердили необхідність упровадження педагогічних умов, допомогли учасникам експерименту раціонально організувати навчальні заняття, були спрямовані на ознайомлення майбутніх менеджерів зі змістом морально-ділової культури та оволодіння відповідними уміннями та навичками.

Під час основного етапу експерименту для студентів випускних курсів факультетів зовнішньоекономічної діяльності, економіки та менеджменту запроваджено нову навчальну дисципліну «Морально-ділова культура менеджера». Основні завдання навчальної дисципліни полягали в узагальненні теоретичного і практичного досвіду, отриманого студентами під час вивчення дисциплін циклів гуманітарної, природничо-наукової та загальноекономічної, професійно-орієнтованої підготовки, циклу дисциплін за вибором вищого навчального закладу та за вибором студента щодо питань культури морально-ділових відносин та ознайомленні майбутніх менеджерів з теоретичними аспектами складових морально-ділової культури, особливостями її прояву, сучасними вимогами до цього аспекту професійної діяльності.

Програму навчальної дисципліни розраховано на 54 години. Вона охоплює такі теми: поняття культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності; основні складові культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності; культура морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності як шлях до успішної професійної діяльності; специфіка взаємовідносин менеджера (з підлеглими та зарубіжними партнерами); норми морально-етичної поведінки менеджера зовнішньоекономічної діяльності; основи морально-ділової комунікації менеджера зовнішньоекономічної діяльності; урахування національних особливостей в культурі морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності; знання та уміння, необхідні для формування культури морально-ділових відносин менеджера зовнішньоекономічної діяльності; проблеми морально-ділових відносин у менеджера зовнішньоекономічної діяльності; зміст самоосвіти майбутнього менеджера з питань культури морально-ділових відносин. Вивчення кожної теми навчальної дисципліни здійснено шляхом застосування таких форм навчальної роботи, як лекції, семінари та самостійна робота студентів. Навчальна дисципліна дозволила спрямувати увагу майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності на

успішне вирішення управлінської, організаційної, методичної, діагностичної, інноваційної діяльності з урахуванням сучасних вимог.

На підсумковому етапі формувального експерименту вивчено стан сформованості культури морально-ділових відносин у студентів контрольної та експериментальної груп, проаналізовано ефективність педагогічних умов, упроваджених у процесі формування морально-ділової культури у менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. На основі статистичної обробки та аналізу результатів експериментальної роботи здійснено порівняння даних, отриманих у контрольній та експериментальній групах, визначено динаміку сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньо-економічної діяльності (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності (за даними формувального експерименту)

№	Рівні сформованості культури	На початку експерименту				Після експерименту			
		Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	Високий рівень	12	10	13	10,4	17	14	31	24,5
2	Середній рівень	36	30	34	27,2	48	40	77	61,9
3	Низький рівень	72	60	78	62,4	55	46	17	13,6
4	Усього	120	100	125	100	120	100	125	100

Отримані дані засвідчили позитивні зміни у формуванні культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Більшість студентів експериментальної групи виявили високий (24,5 %) та середній (61,9 %) рівні сформованості культури морально-ділових відносин. Ці студенти регулярно виконували вимоги щодо ділової культури, вирішували поставлені завдання відповідно до етично-моральних принципів, орієнтирів. Лише 13,6 % студентів засвідчили низький рівень. Такі студенти надавали перевагу спонтанному дотриманню морально-ділових вимог і не застосовували набуті знання з питань морально-ділової культури на практиці. У цій категорії студентів виявлено деякі труднощі щодо дотримання етичних норм, пов’язаних із недостатністю знань, вимогами керівництва, певними обставинами професійної діяльності тощо. У контрольній групі зафіксовано позитивні зміни, але значно менше, ніж в експериментальній групі. Високому

та середньому рівням відповідає 54 % студентів, а низькі показники виявили 46 % студентів.

На завершальному етапі формувального експерименту нами проаналізовано ефективність педагогічних умов формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. З цією метою проведено опитування студентів, викладачів факультетів зовнішньо-економічної діяльності, економіки та менеджменту, вивчено думки та різні судження учасників і організаторів дослідно-експериментальної роботи, враховано кількісні та якісні результати, які характеризували стан сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів.

Необхідно зазначити, що спрямування навчально-виховного процесу на формування культури морально-ділових відносин менеджерів у вищій професійній школі виявилося доцільним, дозволило визначити мету, основні завдання, напрямки навчально-виховної роботи та об'єднати зусилля викладачів та організаторів позааудиторної виховної роботи для вирішення зазначеної проблеми.

У **висновках** викладено результати науково-педагогічного дослідження:

1. Наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання наукової проблеми формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності; надано обґрунтування та експериментально перевірено педагогічні умови, що забезпечують ефективність педагогічного процесу.

Зазначено, що актуальність дослідження проблеми формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності в системі вищої освіти зумовлена загальними тенденціями розвитку сучасного суспільства, зміною економічної інфраструктури держави, значною потребою в ініціативних, конкурентоспроможних, компетентних фахівцях.

На основі теоретичного аналізу виділено основні параметри професійної зовнішньоекономічної діяльності, пов'язані з культурою морально-ділових відносин; розкрито роль культурологічної свідомості студентів і необхідність формування у них морально-ділової культури; визначено сутність та основні складові культури морально-ділових відносин у менеджера зовнішньо-економічної діяльності, що орієнтують особистість на морально-ділові відносини у процесі зовнішньоекономічної діяльності, усвідомлення сучасних вимог і правил морально-ділових відносин, вияв морально-ділових відносин у такій діяльності.

У дисертації виділено основні функції вищої професійної освіти у формуванні культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності (системоутворювальну, інформаційно-дидактичну, організаційно-педагогічну, морально-духовну, креативно-пошукову, психолого-комунікативну), розкрито їх зміст і значення, що виявлено у спрямуванні певних педагогічних дій щодо культурологічної освіти та

виховання майбутніх менеджерів; визначено головні завдання підготовки менеджерів і передачі практичного досвіду морально-ділових відносин.

2. Виділено критерії та показники сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Серед них: ціннісна орієнтація на морально-ділові відносини (прагматична, комунікативна та духовна) у процесі зовнішньоекономічної діяльності; оволодіння знаннями щодо зовнішнього прояву, змісту та функцій морально-ділових відносин у процесі зовнішньоекономічної діяльності; дотримання вимог морально-ділових відносин (спонтанне, епізодичне та регулярне) у процесі такої діяльності.

За результатами констатувального експерименту визначено рівні сформованості культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів. Зазначено, що у більшості студентів виявлено низький рівень сформованості культури морально-ділових відносин (56 %).

Матеріали проведеної дослідно-експериментальної роботи визначили характер впливу наявної практики на формування у студентів культури морально-ділових відносин у майбутній професійній діяльності. Виявлено причини, що не сприяють позитивному вирішенню цієї проблеми, а саме: відсутність цілісної програми формування морально-ділової культури, фрагментарне ознайомлення майбутніх менеджерів зі змістом морально-ділових відносин, недостатнє оволодіння студентами практичним досвідом ділового спілкування, відсутність програми навчальної дисципліни для формування знань і навичок з питань культури морально-ділових відносин.

Проаналізовано наявні підходи до педагогічного забезпечення процесу формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Серед них: системний, дидактичний та діяльнісно-особистісний. Комплексний підхід вирішує проблему як багатоаспектне явище з урахуванням структурних елементів, впливу різноманітних чинників освітньої системи.

3. У дисертації обґрунтовано педагогічні умови формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Вони передбачають: програмно-цільове забезпечення формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів зовнішньо-економічної діяльності; ознайомлення майбутніх менеджерів зовнішньо-економічної діяльності з різновидами змісту морально-ділових відносин у навчально-виховному процесі шляхом використання соціальної, наукової, психологічної та естетичної інформації; оволодіння практичними, пізнавальними, комунікативними та креативними способами морально-ділових відносин; упровадження у процес підготовки менеджерів зовнішньо-економічної діяльності навчальної дисципліни «Морально-ділова культура менеджера».

4. Автором дослідження створено орієнтовну програму; розроблено програму навчальної дисципліни «Морально-ділова культура менеджера»; укладено методичний посібник «Формування культури морально-ділових відносин у майбутніх менеджерів». Експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування культури морально-ділових відносин у

майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у процесі вищої професійної освіти. Формувальний експеримент підтвердив ефективність запропонованих педагогічних умов.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми та передбачає подальший науково-педагогічний пошук у вивченні питань професійної підготовки майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. Підґрунтям такого вивчення є іноземний досвід, організація самоосвіти майбутніх менеджерів із питань морально-ділової культури, дослідження мовленнєвої культури менеджерів та її впливу на морально-ділові відносини у професійній діяльності.